

Bilgi Çağında Endüstri İlişkileri

Yeni Türkiye IV
19 (Uluk-Şubat 1998)

Tankut Centel*

Giriş

Günümüzün endüstri ilişkileri, büyük bir değişim içindedir. Kapitalizmin başlangıç dönemine ait iki yüzyıl öncesinin endüstri ilişkileri, bugün artık modern sanayi işletmeleri içinde farklı bir geçerliğe sahiptir. Bunun temelinde, sanayi toplumundan yavaş yavaş bilgi toplumuna geçilmesi ve bilgi çağının yerleşmeye başlaması yatar. Nasıl değişik nitelikteki çağların ve toplumların özellikleri birbirine uymuyorsa, bilgi çağının ve toplumunun ayırıcı nitelikleri de sanayi toplumunkilerle öylece uygunluk göstermemektedir. Yeni çağın ve toplumun özellikleri bilinmediği sürece endüstri ilişkilerindeki gelişim ve değişim kavranamayacağı için, öncelikle bilgi toplumu üzerinde durmakta yarar vardır.

I. Bilgi Çağına Geçiş

1. Sanayi Toplumuna Toplu Bakış

a) Koruma Mekanizmaları

Endüstri ilişkileri içinde işçilerin korunması, sanayi toplumunda esas olarak, iki yol-

dan gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki; *kamu müdahalesi* olarak adlandırılan ve devletin endüstri ilişkilerine doğrudan karışıp iş yasaları yoluyla çalışma koşullarını belirlemesi yoludur. Diğeri ise; *hakalma* olarak adlandırılan ve işçi ve işveren kesimlerinin topluca çalışma koşullarını düzenlemeleri yoludur.

Belirtilen her iki sosyal siyaset mekanizmasının, tarihi gelişim süreci içinde içiçe geliştikleri görülür. Ancak, önceliğin, kamu müdahalesinde olduğu söylenebilir. Çünkü, hakalma mücadelelerinin hukuken meşru bir temele kavuşturulması, ancak kamu müdahalesi sonucunda gerçekleşebilmiştir.

b) Sanayi Toplumunun Endüstri İlişkileri

Modern anlamda endüstri ilişkilerinin ortaya çıkışı ve gelişimi, sanayileşme süreci içinde yaşanan işçi/işveren ilişkileri açısından, üç değişik evrede ele alınabilir. Bu bağlamda, ilk evreyi, sanayi devrimi sonrasında yaşanan ve sınırsız sözleşme özgürlüğünün geçerli olduğu klasik liberal dönem oluşturur. Söz konusu dönemde, ekonomik liberalizmin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışının etkisiyle, endüstri ilişkilerinin her türlü müdahaleden uzak tutulduğu görülür. İkinci evre ise, birincinin tersine, bütünüyle endüstri ilişkilerinde devlet müdahalesinin olabildiğince yoğun olduğu bir dönemi sergiler. Kapitalizmin ilk dönemindeki ekonomik yapının yolaçtığı sosyal sorunları çözüme kavuşturmak üzere getirilen hukuk kuralları; bu dönemde esas olarak sefalete, yoksulluğa ve eşitsizliğe karşı yöneldiği için, emredici ve katıdır. Günümüzde yaşanan üçüncü evrede ise, endüstri ilişkilerinde esneklik hakim olmaya başlamıştır. Bu anlamda, istihdamda, iş sürelerinde ve ücretlerde esneklik olmak üzere, çalışma yaşamının değişik alanlarının esnekleştirilmesine çalışılmaktadır.

c) Çatışmacı Dünya Düzeni

Sanayi toplumu, egemen olduğu ilk yüzyıl içinde, ikili bir toplum yapısı yaratmıştır.

(*) Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

Nitekim, oluşturulan sosyal yapı, ideolojik düzeyde iki ayrı dünya görüşüne yolaçmıştır. Bu anlamda, sanayileşmiş Batılı ülkeler, sosyal devlet/refah toplumu uygulamalarıyla sözkonusu yapının üstesinden gelirken, kendi içlerindeki sosyal karşıtlığı dışarıya ihraç etmişlerdir. Böylece, ülkesel çatışmalar; "Doğu" ve "Batı" olarak adlandırılan iki ayrı blok içinde ve soğuk savaş biçiminde, dünya düzeyine ulaştırılmıştır. Buna karşın, refah toplumu, 60'lı yıllarda doruğa varmıştır.⁽¹⁾ Geliştirilen sosyal güvenlik politikaları ile sosyal siyaset uygulamaları, sanayi toplumunun temel sorununu oluşturan bütünleşme sürecinin başarıyla gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Ancak, dünya ekonomisi, 70'li yılların ortalarından itibaren, gittikçe derinleşen bir iktisadi kriz içine sürüklenmiştir. Bu anlamda, 70'li yılların başlarından itibaren iktisadi büyüme hızı yavaşlamış ve giderek, enflasyon ile işsizlik oranı yükselmiştir. Bu da, endüstri ilişkilerinde esnekliğe yönelişi beraberinde getirmiştir.

2. Sanayi Ötesi Toplum

Küresel bir sermaye piyasasının oluşması, 80'li yıllara rastlar. Bu arada, Berlin Duvarı'nın yıkılması (1989), soğuk savaş dönemini sona erdirmiş ve yeni bir dünya düzeninin oluşumunu hızlandırmıştır. 90'lı yıllar ise, dünya ekonomisinde küreselleşmeyi başlatan yıllar olmuştur. Nitekim, bu dönemde ulusal ekonomiler, dünya ekonomisiyle bütünleşmiş ve bu bütünleşme, ulusal kalkınmanın vazgeçilmez koşulu haline gelmiştir.

Dünya ekonomisinde küreselleşme, üretime uluslararası nitelik kazandırmış ve dünya ölçeğinde gelişen büyük sanayi işletmelerini ortaya çıkarmıştır.⁽²⁾ Bu anlamda, son 15-20 yıl içinde yüksek teknolojinin sürükleyici baskısıyla dünya piyasalarında kıyasıya bir rekabetin yaşandığı görülmektedir. Gözlenen tüm bu değişimin, sanayi toplumunun artık aşılıp yeni bir dönemin, yani sanayi ötesi toplumun ortaya çıkışı olarak algılanması gerekmektedir.

II. Bilgi Toplumu

1. Bilgi Toplumunun Temel Özellikleri

20. yüzyılın son çeyreği, yeni bir toplum yapısı olan bilgi toplumunun dönemidir. Bu toplum yapısı içinde, sanayi toplumundaki mavi yakalı işçiler, yerlerini beyaz yakalı işçilere bırakmaya başlamıştır.

Sanayi toplumunda, maddi ürünler önplanda yer alırken; bilgi toplumunda, ileri düzeydeki bilişim teknolojisinin yarattığı bilgi üretimi hakimdir. Artık, bilgi; sürekli üretilebilir artmakta, iletişim ağları içinde taşınabilmekte ve bölünebilir/paylaşılabilir olması nedeniyle de emek-sermaye ve toprağı ikame edebilmektedir. Sanayi toplumuyla doğal girdilerden sanayiye yönelen girdi ağırlığı, böylece bilgi toplumunun ilk aşamasında nitelikli işgücüne ve ileri aşamasında da bilişimsel bilgiye öncelik tanımakta; bilgi kullanımı da, ulusal sınırları aşılıp, küreselleşmeye yolaçmaktadır.⁽³⁾ Buna göre, bilgi toplumu, niteliksiz veya yarı nitelikli işgücünün yerine, artık üstün nitelikli işgücüne, yani beyin gücüne önem vermektedir.

Bilgi toplumunun değerleri, sanayi toplumunkinden oldukça farklıdır. Sanayi toplumunda, ulusal ve sınıfsal değerler hakimdir. Bilgi toplumunda ise, ulusal ve sınıfsal değerlerin yerine, grup değerleri ve inançlar yaygındır. Sanayi toplumunun bireyi, ulus ya da sınıfla bütünleşmek yerine, sosyal grupla bütünleşmeye yönelmektedir.

Sanayi toplumunda işçi hareketleri ve özellikle grevler, itici güç olma işlevini yüklenmişken; bilgi toplumunu harekete geçiren güç, sivil hareketlerdir. Yine, sanayi toplumunda bireyin özgür kılınmasına çalışılırken; bilgi toplumunda insan ile doğanın ortak yaşayışını içeren globalizme ağırlık verilmektedir. Sanayi toplumu, işsizlik veya savaş ya da faşizm gi-

(1) Bak. H. Erkan, Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, Ankara, 1994, 8-9.

(2) Bak. A. Güzel, Rekabet ve Rekabetin Gereği: Esneklik-MESS (yay.), Çalışma Hayatında 21. Yüzyılın Yeni Ufukları, İstanbul 1995, 201-202

(3) Bak. Erkan, 96 vd.

bi sorunları toplum sorunları olarak görürken; bilgi toplumu, terör ve kişisel dokunulmazlıkların kaldırılması gibi konulara önem vermektedir.

2. Bilgi Toplumunun Endüstri İlişkilerine Etkisi

a) Sendikalaşma

Sendikalaşma eğilimi yüksek olan ülkeler dahi, 80'li yıllardan itibaren sendikalaşmada düşüş yaşamaktadır. Bunun temelinde, ekonomik yapıdaki ortaya çıkan değişimdir. Ekonomik yapı içinde istihdamın sürekli daralması, sendika üye sayısını aşağıya çekmektedir. Bunun içindir ki; ücret sendikacılığının yerine, artık üyelerine istihdam olanağı sağlayacak ve onları işsizliğe karşı koruyacak işçi sendikalarına gereksinme duyulmaktadır. Bunun gibi, ideolojiye dayalı işçi sendikaları (sınıf sendikacılığı) da, sosyal çelişkilerin önemini yitirdiği refah toplumlarında hızla üye yitirmektedir.⁽⁴⁾

1100

Yine, bilgi çağındaki teknolojik gelişmeler, beyaz yakalılar ile kadın ve genç işçi oranını artırmaktadır. Bunlar, çoğunlukla, atipik istihdam biçimleriyle çalıştırılan kesimlerdir. Anılan işçi gruplarının öteden beri sendikalardan uzak durmaları ise, işçi sendikacılığını olumsuz yönde etkilemektedir.⁽⁵⁾

Diğer yandan, bilgi çağıının ortaya çıkardığı esnek istihdam biçimlerine, işçi sendikalarının genel olarak kuşkuyla baktıkları görülür. Bu yüzden, esnek (atipik) istihdam biçimlerinin, genelde işçi sendikalarınca sıcak karşılanmadığı bilinen bir gerçektir.

Bilgi toplumunun endüstri ilişkilerine sağladığı esnekliğe karşı işçi sendikalarında doğan endişeleri; esnek iş sürelerinin, işçinin işverene olan bağımlılığını çoğaltacağı ve toplu iş sözleşmesi hükümlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik olduğu ve işverenleri masraftan kurtararak, işçi istek ve gereksinimine uygun bir iş süresine erişilemeyeceği biçiminde

özetlemek mümkündür. Sözkonusu endişelerin kaynağında da; atipik istihdam biçimleriyle çalışanların sendikalaşma oranının düşüklüğü yüzünden, bu tür istihdam biçimlerini yaygınlaştırmanın işçi sendikalarının mücadelesi gücünü zayıflatacağı kuşkusu yatmaktadır.⁽⁶⁾

Bilgi toplumunun sendikaları, endüstri ilişkilerindeki değişimin üzerlerinde yarattığı etki sonucunda, karşı yanla (işveren kesimiyle) olabildiğince işbirliğine gitme durumunda kalmaktadır.⁽⁷⁾ Bilgi çağıında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ile bunların istihdam üzerinde yarattığı daralmalar, işçi sendikalarının öncelikle akdi iş güvencesi ve işsizlikle mücadeleye ilişkin diğer önlemlere ağırlık vermelerine yolaçmaktadır. Bu bağlamda, yer yer işçi sendikalarının, iş güvencesi karşılığında yüksek ücret artışlarından vazgeçip özveride buldukları görülmektedir. Ayrıca, uluslararası pazarlarda yaşanan kıyasıya rekabet de, işçi sendikalarını ulusal düzeyde işbirliğine yöneltmektedir.

İşçi sendikalarının işbirliğine gidişini gösteren diğer bir olgu, verimlilik konusuna işletme yönetimlerinin dışında işçi sendikalarının da eğilmeleri olgusudur. Gerçekten, işçi sendikaları, verimlilik alanında yavaş yavaş işverenlerle işbirliği yapmakta ve işyerinin yönetimine katılma sırasındaki olumsuz tutumlarını terketmektedir. Böylece, işçi sendikaları, şimdiye kadar olduğundan farklı olarak, artık verimliliğin salt işletme sahiplerini ilgilendiren bir konu olmadığını algılamaya başlamışlardır.

b) Toplu Pazarlık

Sanayi toplumu, esas olarak, sendikal örgütlerde biraraya gelen işçi ve işveren örgütlerinin çalışma koşullarını topluca, yani bu koşulların uygulanacak olduğu işçilerin bireysel niteliklerini gözardı etmek suretiyle belirleme-

(4) M. Kutal, Globalleşen Dünyada Sosyal Politika ve Toplu Sözleşme Düzeninde Yeni Arayışlar-MESS (yay.), 2000'li Yıllarda Endüstri İlişkilerine Bakış, İstanbul 1994, 82.

(5) Bak. M. Koray, Endüstri İlişkileri, İzmir 1992, 124.

(6) Bak. T. Centel, Değişim İçinde Sendikalar, Mercek I, 2 (Nisan 1996), 44-45.

(7) Bak. N. Yüksel, Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim, Ankara 1997, 22.

leri düşüncesini temel almıştır. Bilgi toplumu ise, sanayi toplumu içinde gelişen toplu pazarlık anlayışından değişik olarak, işçilerle teke tek görüşmeye ve böylece onların bireysel niteliklerini önplana çıkararak, herbiri için ayrı ayrı çalışma koşullarını belirlemeyi benimsemektedir. Bunun sonucunda, işletmelerde insan kaynakları bölümü, ağırlık kazanmaya ve toplu görüşme/sözleşme seksiyonları da, eski önemlerini yitirmeye başlamıştır. İnsan kaynakları yönetimi ise, işçi sendikalarını aradan çıkarabilmekte ya da bunların önemini ikinci plana atabilmektedir. Kalite çemberleri ve iç istihdam piyasalarının oluşturulması gibi uygulamalar, hep bu doğrudan ilişkilere dayanmaktadır.

Sanayi toplumunun toplu pazarlık anlayışı içinde, atipik istihdam biçimlerine yönelen bireyi temel alan düzenlemelere toplu iş sözleşmelerinde yer verilmemiştir. Bilgi toplumunda ise, yapılacak toplu iş sözleşmelerinin, esnek istihdam koşullarında çalışanları gözönünde bulundurması ve bunları dışlayıp kapsam dışına itmemesi gerekir.

Geleneksel olarak işçi sendikaları, toplu pazarlık düzeyini makro düzeyinde tutmaya çalışmaktadır. Bilgi toplumuna geçişle birlikte ise, sözkonusu düzeyin artık mikro düzeye kaydığı görülmektedir. Bu geçiş hareketi ise, toplu pazarlık güçlerini görüşme masasında korumak endişesiyle pazarlığı hep makro düzeyde tutmuş bulunan işçi sendikalarının varlığını tehlikeye sokmuştur.

c) Üretim

Sanayi işletmeleri, günümüzde bilgi çağının etkisiyle, eski yönetim anlayışlarını terketmek zorundalar. Bu konudaki yeni eğilimlere değinmek gerekirse; günümüzde Fordist çalışma düzeninin kitlesel üretime yönelik tek bir model ve standart mal anlayışının yerini, yavaş yavaş esnek uzmanlaşmaya dayalı esnek üretim sistemleri almaktadır. Bunun da nedeni, günümüzde kitlesel talep yaratma hedefinin yerine, daha fazla yenilik getirme ve kaliteyi artırma güdüsünün geçmiş olmasıdır.

Toplam kalite felsefesinin çalışma yaşamına egemen olmaya başlaması, üretimde kalitenin yeni bir boyut kazanmasına yolaçmıştır. Gerçekten, artık çalışanlar, üretim sürecinin tüm aşamalarında kaliteyi güvenceleyecek bir işlevi üstlenmişlerdir. Böylece, ürün kalitesi, hem bütünsel ve hem de sürekli bir etken olma niteliğini kazanmıştır. Buna bağlı olarak, üretimde sıfır hata anlayışı, üretimin ana motiflerden biri olmuştur.

Bilgi çağında ortaya çıkan bu yeni eğilimlere uygun olarak, beyaz yakalılar ile mavi yakalılar artık kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmak, son derce güçleşmiştir. Çünkü, her iki kesim, üretimin sorumluluğunu baştan itibaren üstlenmiş bir organizasyon içinde birbirine kenetlenmiş durumdadır. Sanayi toplumu ise, beyaz yakalılarının tamamen üretim sürecinin dışına çıkarılması ve bunların, özellikle planlama faaliyetlerinin yürütüldüğü bölümlere taşınması düşüncesini egemen kılmıştır.⁽⁸⁾

d) İstihdam

Sanayi devriminin yerini bilgi çağında global ekonomi ile bilgi teknolojilerine bırakması, işletmeleri artık ulusal sınırların dışında düşünmeye zorlamaktadır. Gerçekten, 90'lı yıllardan itibaren gittikçe hızlanan küreselleşme süreci, uluslararası piyasalara açılacak ekonomiler için, rekabet sorununu beraberinde getirmiştir.

Bilgi toplumunda rekabetin başarı şansı; tüketici isteklerine uygun, kaliteli ve ucuz mal üretmeye bağlıdır. Hammadde bulunmasından rakiplerin kimlerin olduğuna kadar tüm konularda işletmeler, artık dünya ölçeğinde düşünmek ve karar almak durumundadır. Bu bağlamda, istihdamın artırılması, günümüz endüstri ilişkilerinin temel amaçları arasında yer almaktadır. Buna göre, bilgi toplumu da, istihdamın önüne dikilen engelleri aşmak zorundadır.

Günümüzde işletmelerin istihdamda bağlı oldukları hukuk kuralları, özünde katı ni-

(8) Bak. C. Ertuna, Çalışma Düzeninin Geçirdiği Aşamalar, 22.12.1997 günlü Finansal Forum.

teliktedir. Sözkonusu katılık; istihdama yönelik mevcut kuralların, genelde aksi kararlaş-tırmayıp mutlak buyurucu nitelikte olmaların-dan kaynaklanmaktadır. Bunun dışında, dev-let, birtakım zora dayalı kamu hukuku yaptırımlarıyla, istihdam kurallarının işletmelerde uygulanmasını güvencelemeye çalışmakta-dır.⁽⁹⁾

Bilgi çağının yarattığı uluslararası rekabette Türkiye'deki işletmeleri, yüksek işsizlik oranı ve işgücü maliyetleri gibi faktörlerin yanı sıra, istihdamdaki katılığın önemli ölçüde olumsuz biçimde etkilediği görülmektedir. İstihdamın önündeki engeller içinde; özellikle, makro düzeyde öngörülen sosyal siyaset hedeflerine hizmet etmekten çok, istihdamı daraltan istihdam zorunluğu ve fon kesintisi uygulamalarını belirtmek mümkündür. Bu abartılı yasal düzenlemelerin, makul düzeylere çekilmesi gerekir. Bunun gibi, istihdamda esnekliği ortadan kaldıran çalışma saatleri düzenlemelerine de esneklik kazandırılmalıdır. Sözkonusu istihdam engelleri mevzuattan çıkarılmadığı sürece, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü korumanın ve giderek bilgi toplumu sürecine girmesini sağlamanın olanaksız oldu-ğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Sonsöz

Çağımızda en büyük güç, ünlü yazar Alvin Toffler'in anlatımıyla, bilgi'dir. Bilginin en devrimci özelliği ise, yine aynı yazara göre, zayıfların ve yoksulların da sahip olabileceği birşey olmasıdır ve yaklaşan güç mücadelesi, bilgi dağılımı ve bilgiye ulaşmakla belirlenecektir.⁽¹⁰⁾ Bilgi çağının belirtilen bu özelliği, dünyada soğuk savaşı sona erdirebilmiş ve endüstri ilişkilerinin de, rekabet içinde diyalog ve işbirliği içinde gelişmesi ortamını hazırlamıştır.

80'li yıllara kadar devlet korumacılığı sayesinde belli bir düzeye gelmiş olan Türk sanayii, bu tarihten itibaren uluslararası rekabete (dünya piyasalarına) açılma gereğini duymuştur. 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Avrupa Birliği'yle girilen gümrük birliğinin temelinde de, aynı rekabet gücünü artırma isteği yatmaktadır. Bütün bunlar, Türkiye'nin gelişen bilgi çağına ayak uydurmaya çalışmasının temel göstergeleridir. Türkiye'nin rekabet gücünü artırıcı endüstri ilişkileri politikalarının uygulamaya yerleşmesi, bu hedefe ulaşmayı daha da kolaylaştıracaktır

(9) Bak. T. Centel, İş Yasalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi, Mercek II, 6 (Nisan 1997), 12 vd.

(10) Bak. A. Toffler (çev. B. Çorakçı), Yeni Güçler-Yeni Şoklar, İstanbul 1992, 35-36.